

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ

Катедра „Радио и телевизия”

БЪЛГАРСКОТО РАДИО ПРЕЗ СОЦИАЛИЗМА
1944 - 1989

Автор:

доц. д-р Вяра Александрова Ангелова

Автореферат на дисертационен труд за придобиване
на научната степен „Доктор на науките”

*професионално направление 3.5. Обществени комуникации и
информационни науки – Медии и комуникации*

София, юли 2019

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕН ОХРИДСКИ“
ФАКУЛТЕТ ПО ЖУРНАЛИСТИКА И МАСОВА КОМУНИКАЦИЯ**

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ И ДОСТОВЕРНОСТ

От доц. д-р Вяра Александрова Ангелова

декларирам, че представената от мен за защита дисертация на тема:

„Българското радио през социализма – 1944-1989 г.“

за присъждане на научна степен "доктор на науките", по професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки – Медии и комуникации, е самостоятелно и оригинално авторско произведение. Използваните източници на научна и емпирична информация са коректно документирани и цитирани при спазване на изискванията за защита на авторското право.

Дата: юли 2019 г.

Декларатор:

(доц. д-р Вяра Ангелова)

Точно 30 години след началото на т.нар. преход у нас „*Българското радио по времето на социализма (1944-1989)*“ се връща към времето на социализма. Дисертационният труд се вписва в дълга поредица от изследователски материали върху исторически период, събиращ вниманието на най-разнообразни учени (историци, социолози, културолози и пр.).

Предизвикателство е да се проучва време, за което няма единна оценка (изследователите спорят дори за назоваването на периода като „комунизъм“ или „социализъм“) и има достатъчно свидетели, които го помнят. Всеки от тях със своите чувства и нагласи. В този смисъл заниманията със социализъм се оценяват като важни за обществото, но изследователите са подложени на натиска да отговорят в интерпретациите си на противостоящи си политико-социални интереси и трактовки.

Обща характеристика на дисертационния труд

Избор на темата и степен на разработеност на проблема

Настоящият текст е посветен на Българското радио в периода 1944 – 1989 г. Защо е важна темата за социалистическото радио? На първо място, защото тази история не е написана. Подробният труд на Веселин Димитров върху историята на българското радио свършва с 1944 г. Най-дългият засега епизод от съществуването му (1944-1989) остава неогледан. В този смисъл не е висока степента на **изученост на темата**. Частично изключение прави книгата на Райна Николова „Възникване и развитие на радиото и телевизията в България“, в която историята на радиото, заедно с тази на телевизията, е разгледана от създаването, та почти до наши дни (Николова, 2006).

Ролята на средствата за масова информация през социализма рядко става самостоятелен обект на изследване. Обикновено темата се засяга частично, а съществуващата специализирана литература е насочена по-скоро към историографско проследяване на развитието на медиите (Иванова; Дееничина) през периода. Само фрагментарно е проучено развитието на социалистическото радио, което считаме за дефицит, предвид

разбирането за значимата роля на радиото по времето на социализма.

Социалистическото радио попада и в полезрението на редица изследователи периферно, макар да се признава важната му роля. Сред тях, например, Иван Еленков го споменава като част от „културния фронт“, а Александър Везенков – като използван ресурс на комунистическите лидери. Като ценен източник на информация използвам трудовете на Михаил Минков (Минков, 1973; 1980) и Веселин Димитров (Димитров, 1977; 1980, 1985; 1992; 1994; 2007), в които също има данни и примери за социалистическото радио. Част от тях са публикувани през социализма и носят белезите на интерпретационната рамка, в която тогава е мислено радиото.

На второ място, за разлика от други обществени и държавни сфери и институции, **за Радиото социалистическият период започва на самия 9-ти септември**, независимо че официално все още властта не е окончателно в ръцете на комунистическата партия. Овладеяването на Радиото и „от долу на горе“, както и последвалия организационен хаос коментира Везенков, като отчита съществуваща компетентност на комунистическото ръководство за значението на радиото, натрупана в „черните радиостанции“ (Везенков, 2014: 313). Това превръща **Радиото в особен случай на социалистическа институция преди социалистическата държава**. Този факт (който осветлявам в Първа глава) ми дава основание да очертая началото на социалистическия период за радиото именно от 1944 г.

На трето, но не на последно място, в разгръщането на самостоятелна история на социалистическото радио може да се открият допълнителни щрихи въобще към историята на социализма в България, но и към по-тясната **история на медиите**. Реконструирането на механизмите, по които работи „радиомашината“, дава по-ясна картина за цялостния идеологически пейзаж, за социалните взаимодействия и като цяло за духа на времето.

Актуалност на темата

Темата за социализма продължава да бъде особено актуална и сякаш травматична. Свидетелство за това са множество книги и публикации в медиите на професионалисти и любители. На особена популярност се радват вестници и сайтове, чийто акцент е именно социалистическото минало. Не стихва и издаването на спомени и мемоари от периода (както на известни, така и на по-слабо познати автори).

Поддържането на **актуалността на темата** идва и от продължаващото отваряне на архивите от това време, които съдържат ценна и непубликувана до момента информация за начина, по който е действала държавата, нейните организации, а и самото общество.

Отвъд всяко съмнение, собствената история на социалистическото Българското радио съдържа в себе си потенциалът да разберем по-пълно случилото се преди и след 1989 г. в сферата на радиоразпръскването, на управленските политики спрямо медията, на връзката медия-аудитория-власт.

Структура и философия на труда

Дисертационният труд „Българското радио през социализма (1944-1989)“ обхваща 299 страници. Състои се от увод, три глави, заключение и използвана литература (литература на български, английски и сръбски език; 7 фонда (27 описа) от Централния държавен архив; 5 фонда (7 описа) от Държавен архив – София; 26 дълбочинни интервюта и др. източници). Прегледани са над 2000 архивни единици, като част от тях се подлагат на анализ за първи път в научен текст по тази тема.

Изложението е структурирано в три глави, обединени в обща логика. Последователно се проследява: развитието на институцията „радио“ (погледнато „отгоре“ чрез протоколите на заседанията на ръководствата и други документални свидетелства за отношенията на радиото с други партийни и държавни институции), образа на радиото (погледнато „отстрани“ чрез публичността на професионалните издания, посветени на

радиото и радиожурналистиката) и начина на работата в радиото (погледнато „отвътре“, реконструирайки я на базата на спомените на работилите в него).

Общата философия, която ръководи този труд (обоснована в Увода на дисертацията) се основава на разбирането на българското радио като част от споделяната европейска медийна култура. То споделя сходни процеси на развитие с останалите европейски радиостанции. В този смисъл авторът се присъединява към схващането, че абсолютни разлики между социалистическите и капиталистическите медии от Студената война не съществуват (Imre, 2017: 7). А също и към аргументираната позиция, че е необходима нова парадигма за разбирането на социалистическите медии, споделяна от редица автори, сред които Анико Имре, Сабина Михели, Андреас Фикерс, Александър Баденох, Мартин Маринос, Томас Бойтелшмидт, Ричард Йомиг, Кристиан Хенрих-Франке, Колин Спаркс, Ромина Суруджиу и др. Нов поглед върху социалистическите медии, който отчита техния политически залог, но ги поставя в по-широк културологичен контекст, дава възможност да се открият не само националните особености, но и транснационалните характеристики на електронните медии. При разглеждането на радиото се взимат предвид не само неговото политическо инструментализиране, но и професионализацията му, която особено към края на периода изглежда да сродява българското радио повече с извънсоциалистическите радиостанции, отколкото със социалистическите му партньори. В този смисъл в текста не е изоставена напълно идеологическата рамка, в която се развива радиото, но се избягва осмислянето на социалистическите медии предимно и само като изпълнители на партийната доктрина. Това не означава деполитизиране на подхода или неотчитането на властовите въздействия и идеологията, а по-скоро разширяване на разбирането за социалистическите медии. Така ще стане по-видимо, че в полето на медиите (и на Изток, и на Запад) текат сходни процеси и разбирания. Според Имре, например, концепцията за обществената медия е споделяна и от Съветския съюз, а от там и в Източна Европа. По-специално за телевизията Фикерс смята, че програмното и

символно конструиране са малко или много сходни във всички европейски държави (Fickers, 2016: 3). Приликите са плод на неспрялата комуникация между двата блока (както в технологичното развитие, така и в онова, което наричат „пинг-понг“ комуникация¹). Макар и разделени, двата лагера никога не спират да общуват на медийното поле и се превръщат в „съюзени врагове“ (Beutelschmidt & Oehmig, 2014: 60).

По време на социализма текат няколко успоредни процеса – от една страна културен обмен (който създава общо културно европейско поле), от друга – политически контрол и ограничаване на транснационалния обмен от „нежелана“ информация (например „заглушаването“ на чуждите радиостанции) и третият процес е трансграничното слушане от двете страни на завесата². В този смисъл картината е много сложна – тя е очертана от различни официални и неофициални, легални и нелегални, държавни и подривни дейности (Badenoch, Fickers & Henrich-Franke, 2013: 19)

Българското радио е особен случай на социалистическа институция преди социалистическата държава. Смяната на неговото ръководство е част от неотложните задачи на новата власт, а радиосъдържанието се променя веднага. И това не е случайно. Радиото се включва в политически проект, част от който е изграждането на нова социалистическа нация.

Идеята за специфична „социалистическа нация“ се явява като цялостно нова концепция за обществото и човека. Макар да запазва характеристиките на класическото разбиране за нация (като етнос, език, територия, културно наследство и пр.), идеята (стъпила върху философията и политическите разбирания на Маркс и Ленин) ѝ дава нова интерпретация. Концепцията включва и Социалистическият интернационал, който трябва да спомогне за постепенното обединяване на братските социалистически страни³. Този

¹ „Пинг-понг“ комуникация Баденох, Фикерс и Хенрих-Франке наричат процеса, когато определени информационни материали, излъчени от едната страна на Стената, се взимат и се коментират в ефира от другата страна на блока, с мисълта, че са наблюдавани и “отвъд“ Стената (Badenoch, Fickers & Henrich-Franke, 2013:13).

² Интересни разработки по темата за трансграничното слушане на радиостанции и гледане на съседски телевизии на Балканите имат Анамария Маринкович (Маринковић, 2018) и Светлана Антова (Антова, 2018)

³ Чавдар Маринов говори за движение от „интернационализъм“ към национализъм (Маринов, 2009)

процес на формиране на социалистическата нация е ключово важен за разбирането на функционирането на българското радио в периода 1944-1989 г. Защото обяснява част от политиките, които протичат *през* и *в* радиото – композирането на радиопрограмата и институционалното изграждане по примера на Съветския съюз (като водеща социалистическа държава) до средата на 50-те години; но също и действията по изграждане на национална радиопрограма с подчертано българско звучене (след 60-те години). Разгръщането на дейностите не е последователно, често те са силови (радиото се подчинява на предписания от партията и държавата), а не рядко са взаимоотричащи се.

Но участието на радиото във формиране на нацията не бива да бъде разглеждано като специфична характеристика само на социалистическите медии. Електронните медии имат иманентната функция да съучастват в конструирането или изобретяването (по Гелнър и Андерсън) на всяка общност. Както казва Ерик Лоу същината на конструирането на колективните идентичности става през „производството на истории, спомени, митове и вярвания“, а „медииите...са основният инструмент за разказване, журналистите се превръщат в ключови (но не единствени) играчи в създаването и на митове и идентичност“ (Louw, 2005: 96-97). В този смисъл Българското радио не представлява особено изключение. То се включва в общите европейски процеси, белязани от противопоставянето през Студената война. Преди всичко в патрониращото поведение на държавните медии към аудиторията. Тя се възприема като подлежащата на възпитание и моделиране в духа на политическата доктрина във всяка страна. В общия случай това става чрез широка културна култивация на хората, в която на въоръжение влизат и музиката, радиотеатърът и художествените произведения. Българското радио предпочита да заеме позицията на „възпитател на вкуса“, а не да върви по удовлетворяването на масовите желания. Впрочем подобно педагогическо отношение имат и останалите европейски електронни медии по това време към националните си публики. От своя страна слушателите възприемат Радиото като продължение на Държавата (съвсем не по Маклуън или Клаузевиц), не

просто като информатор за държавната политика, а като съ-игращ в полето на производството ѝ. И произвеждащите, и консумиращите радиосъдържание приемат радиото като част от националната идентичност (впрочем, споделяно от двете страни на Желязната завеса). Илюзията, че може да се постигне специфично българско радиозвучене („национален облик на програмата“) активно се поддържа почти до края на социалистическия период.

За да бъде разбрана ролята на радиото, трябва да имаме предвид факта, че културният живот в социалистическа България е обозрим. Държавните ръководители го следят по същия начин, по който слушат единственото радио. Те имат преки впечатления, бележки и намерения към културното съдържание. Това ги прави и персонално ангажирани към развитието на духовната сфера, което включва и изкривявания не само по линия на идеологията, но и не персонални вкусове и предпочитания. Така политическата индоктринация се осъществява много по-ефикасно и по-дълбоко през посланията на културата, разбрана в най-широк смисъл.

Част от този процес на (ново)сформиране на нацията е и радиопропагандата за чужбина. „Външните“ предавания са особено важни през Студената война. Те не само „изнасят“ представата за случващото се в страната, но са и огледалото, в което се оглежда обществото през очите на чуждата аудитория. И в това отношение българското радио отбелязва значително развитие, непропорционално на размера на страната. В края на 50-те години тя влиза в първите 20 страни в света по обем на предавания за чужбина, а редакцията „Предавания за чужбина“ става най-голяма в радиото. До голяма степен правилата на „радиовойната“ през Студената война налагат отпечатък върху развитието и на нашето радио. Политико-географското положение на България (заобиколена от вражеските тогава Гърция, Турция, в определени периоди Югославия) предопределят стратегиите за опазването на населението от чуждата радиопропаганда. В този смисъл радиото играе ролята на един от стожерите на националната сигурност. „Външните предавания“ трябва едновременно да изпълняват няколко функции – да служат на родната радиопропаганда, като

информират (в случая популяризират) за социалистическото строителство, за политиката на България (дейността на Партията и правителството), но също да разобличават контрапропагандата на капиталистическите страни и не на последно място да отразяват действителността на всяка отделна страна, към която са насочени.

Ето защо в мисленето за социалистическите медии трябва да се взимат предвид както общия международен политически контекст, така и общото аудиовизуално европейско развитие, които едновременно (макар често разнопосочно) влияят върху развитието на радиото.

Успоредно с политическите и държавнически ангажименти, радиото в периода 1944-1989 г. бележи и чувствително развитие. На първо място то **става по-многочислено** – от близо 300 служители през 1944 г., то в края на 1989 г. те стават близо 3000⁴. На второ място то **става многопрограмно** – в края на периода Българското радио има четири национални програми и 5 регионални – Варна, Стара Загора, Пловдив, Благоевград и Шумен⁵. На трето място то **става по-професионално** – с уголемяването на радиото се засилва рефлексията към него – появяват се специализирани издания, посветени на радиожурналистиката, създава се школа за квалифициране на кадрите, създава се собствен радиоезик, в който влиза осъзнатото различие на радиожанровете от съществуващите публицистични и литературни жанрове. На четвърто място – то **става пропаганден институт** - радиото е първата електронна медия, (само)възприета като продължение на държавната и партийна политика. На пето място – то **става многопластово по съдържание** – в него текат различни културни, образователни и политически наративи.

Цел и задачи

Целта на настоящия текст е даде по-пълна представа за начина, по който функционира социалистическото българско радио в три посоки –

⁴ За сравнение през 2019 г. щатният състав на БНР е 1364 души

⁵ Радиостанциите в Стара Загора и Варна са създадени още преди 1944 г., а след 1989 г. са открити още 4 регионални радиостанции (София, Видин, Бургас, Кърджали)

институционално изграждане и принципи на ръководство; процесите на работа и специфика на работещите, както и рефлексията на професионалните издания към проблемите на радиото. За постигането на тази цел се ръководя от следните задачи:

- Да се издирят максимално широк набор от документи от периода, които да дадат основата за институционалното описание на радиото;

- Да се опишат, систематизират и анализират основни ръководни линии в българското радио;

- Да се опишат и систематизират специализираните издания за радио в периода, като част от тях се подложат на контент-анализ;

- Да се анализира Радиото „отвътре“ чрез критичното тематично осмисляне на проведени дълбочинни интервюта със служители на Радиото от периода.

Обект и предмет на изследване

Основният обект на изследване е Българското радио от периода 1944 - 1989 г. Предмет на анализ стават различни аспекти от радиоработата: институционалната принадлежност; ръководителите; програмната дейност; многопрограмността; кадровите въпроси; радиофикацията; професионалните роли; професионалните теми и решения; музиката; международните връзки; предаванията за чужбина; публиката; западните радиостанции; професионалните издания за радио; процеса на работа в радиото; възгледите на работещите за цензурата и др.

Методология

Както всяка медия, Радиото е обект на мултидисциплинарен интерес – то може и трябва да се изследва както чрез технологичната си природа, така също през строго медийни специфики (като жанрове, функции и подобни), през социалните взаимоотношения, които създава и в които влиза (с аудитория, с други институции), но и чрез връзките му с властта.

Ето защо в текста работя с комбинирана методика, която изисква исторически, социологически и медиен инструментариум. Основно можем да обобщим работата в три типа:

- **Работа с архиви.** В текста са представени издирените и описани първични и синхронни източници (протоколи от заседания, отчети, докладни записки и доклади и т.н.). Голяма част от тях не са публикувани до момента. Те са подложени на авторска систематизация и типологизация по тематични гнезда и като такива са подробно анализирани.

- **Анализ на специализирана литература и контент-анализ.** В текста са представени описаните и анализирани 13 специализирани професионални издания, посветени на Радиото. Извършен е контент-анализ на списание „Радиопреглед“ за периода 1946-1947 г.

- **Дълбочинни интервюта.** В текста са представени и анализирани 26 дълбочинни интервюта с радиослужители от периода на социализма.

Основни тези

В текста изграждам тезата, че българското социалистическо радио има сходни проблеми с останалите европейски радиостанции (независимо от разделението Изток-Запад). То не бива да се разглежда само като развито оторче на националната пропаганда. То се вмести в два контекста, през които трябва да бъде разбрано – **принадлежността му към социалистическите радиостанции** и свързаните с тях особености (влияние на срасналата се с държавата Комунистическа партия и нейния идеологически контрол), но и **принадлежността му към общоевропейския радиопейзаж**, който налага сходни процеси (макар и не темпове), феномени и структури. Някои от тях са напълно идентични със западноевропейските, други са кухи (фасадни или бутафорни) и само симулират подобие. Опитала съм се да очертая и специфично българските явления, доколкото откривам такива, родени от специфични политико-обществени обстоятелства.

Също така се стремя да покажа **двойката роля на партийния елит**. Добре известно и изследвано е цялостното проникване на идеологията в обществото, провеждано ревностно от партийния елит. Това дава повод решенията на Партията да се тълкуват еднозначно като ограничаващи свободата и модернизацията. Тук обаче разкривам, че партийният елит (част от представителите му работят на ръководни позиции в радиото) се явява и

като проводник на обновяващи процеси и тенденции в радиото. Причините за това са от една страна достъпът на елита до специализирана литература и преки впечатления от работата на чуждите радиостанции (все блага, до които стоящите по-ниско в йерархията нямат достъп), а от друга – близката му позиция до централната власт, която дава известни пространства за по-смело действие. Особено видима тази двойствена роля на елита става през 70-те и 80-те години в Радиото. Свидетелства в тази посока давам основно в Трета глава в анализа на интервютата с работещи в Радиото, но и частично в Първа, където разглеждам институционалния архив.

В този смисъл ми се струва, че Радиото може да бъде мислено **чрез взаимното проникване на политическия и професионален дискурс**. Често професионализацията и модернизацията се реализира чрез (а не въпреки) политическата и идеологическата намеса. Изказвания от времето на социализма (цитирам подобни в текста) показват „внушена реалност“ за влиянието на Партията, която ръководи всички обществени организации (в това число и радиото), но не ги управлява. Последното е оставено в ръцете на професионалните ръководства. Те от своя страна работят в синхрон и по указание на партийните структури. Твърде често тези указания не са документирани. Те са устни, а спазването им е саморазбираемо, доколкото всеки работещ се превръща в част от системата. Добра илюстрация за механизма е формулировката „вие там сами знаете какво трябва да се прави“, която партийните функционери използват в общуването си с радиокадрите и чрез която се мотивира работата на саморегулационните инстинкти, които на практика възпроизвеждат системата.

Откривам и нееднозначен отговор на въпроса дали винаги радиото е само изпълнител на взети „горе“ решения (разбирай Властта като цяло). Особено в запазените документи се вижда добре, че част от промените, настъпващи в радиото, идват „от долу“ (разбирай от самото Радио). Директори на отдели, а и самото ръководство на радиото изготвят неведнъж проекторешения, които да вземе Партията или съответното Министерство. Тези решения (често с незначителни редакции) се взимат и после се връщат в Радиото като инструкции какво трябва да прави радиото. Този ред е

характерен за работата на администрацията не само през социализма. Той показва, че Властта разчита на компетентност и вътре в самото радио, а не само на себе си.

Още една теза доказвам в хода на изложението. Тя е свързана с влиянието на чуждите радиостанции върху професионализацията на българската радиопрограма. Същинското влияние на тези радиостанции е в тяхното **индиректно въздействие върху професионализацията на програмите и радиожурналистиката.**

Трудности:

В хода на работата се натъкнах на съществен проблем, а именно невъзможността да се направи контент-анализ на радиото, защото няма аудиоархив⁶. А радиото може да бъде разбирано единствено в своята съвкупност от музикално и текстово съдържание и неговото поднасяне. Достъпните публикувани звукови фрагменти са селектирани и дават представа само за звученето на радиото само по определени поводи (церемониални или протоколни), частично за някои предавания или интервюта с публични личности. Какво е „делничното“ звучене обаче е безвъзвратно загубено. То може да бъде „възпроизведено“ единствено в спомените, което има своите позитиви, но и негативи.

Анализирането на програмите би могло евентуално да се извърши през документи. Това също обаче носи частичен плод. Причината се крие във вътрешната спецификата на радиопрограмирането (споделям този възглед на Веселин Димитров) – в разминаването на предписанието (възгледите за това как тя трябва да изглежда) с реализацията (как на практика тя звучи). „Радиопрограмата е организъм“, който „чувствително реагира на външни и вътрешни насилия“ (Димитров, 2007: 114-115). Ето защо е особено важно „да се срещнат“ практиките на радиоработниците с документалните свидетелства, което правя съответно в Трета и Първа глава.

Затрудненото реконструиране на поднасянето на радиосъдържанието от онова време иде и от възможността погрешно да се интерпретират

⁶ В това отношение радиото силно се приближава до театъра. И в двата случая въздействието е в момента на изпълнението, всяко следващо възпроизводство е различно, както и рецепцията.

използваните тогава означения. От 1944 г. та чак до 60-те години напълно хаотично се употребяват различни термини, свързани с радиопрактиката (като предаване, емисия и др.). Този проблем разглеждам в Първа глава.

Не на последно място като трудност отчитам амбициозния обхват на периода на изследване (1944 -1989). Макар на доста места да давам исторически контекст, който да разяснява различните социални промени, които се случват (и които превръщат социализма не в застинало хомогенно цяло, а в период на разнопосочни процеси), част от тях със сигурност са останали извън обсега на внимание. Ето защо текстът няма претенцията да дава пълна историческа хроника на Радиото, а е опит за реконструиране на важни за институцията моменти от развитието му в този период.

Кратко изложение на дисертационния труд

Първа глава

В тази глава правя преглед на развитието на Българското радио в периода на социализма, въз основа на проучване на институционалния архив на Радиото⁷, поместен във фонд 206 (19 описа) на Централния държавен архив, както и на партийните архиви на Радиото, съхранявани в ДА-София. Използвам и други фондове, които са свързани с темата, като частни фондове и фондове на държавни институции. Документалните сведения съдържат предимно: протоколи, доклади и докладни записки, информации, заповеди и нареждания, постановления, укази, щатни разписания и пр.⁸

Работата с архива изисква няколко уговорки, които изясняват защо чрез него можем да реконструираме само частично историята на радиото. Причините са няколко. Сред тях е, че документацията на Радиото е водена с различна грижливост през годините – така например за някои периоди липсват протоколи от заседанията на ръководството на радиото, в други

⁷ Тук и навсякъде в текста, където изписвам Радио с главна буква, реферирам към Българското радио.

⁸ Подробно описание на съдържанието на използваните архиви давам в Използваните източници в края на труда.

години те са изключително подробни. По някои теми са съхранени документи в няколко варианта, по други – напълно липсват писмени следи. Читателят ще забележи, че архивът за 70-те и 80-те години е непълен, което обяснява и защо на места прегледът ми приключва преди 1989 г.

Освен това не бива да се забравя и фактът, че Радиото преживява различни институционални метаморфози – в известен период функционира заедно с телевизията, а през годините е на подчинение на различни институции. Честите сливания и разделяния на радиото и телевизията водят след себе си и несистематично отлагане на документите, както и последователно воден/съхранен учрежденски архив.

Не без значение са и разминаванията в данните, датите и фактите, които фигурират в различните документи. Дали са дело на неволна грешка, незнание или умишлено заблуждаване на различните началства, е смело предположение, което тук не бихме си позволили.

Не на последно място е и проблемът с идентифицирането на властовия център. Редица решения се вземат от прякото ръководство на радиото, а по-нататък се оформят в официални документи на държавата или БКП. Друг път процесът е обратен. Това особено затруднява изследователя, тъй като не може да се очертае еднозначна траектория на управленските замисли. Езикът на институционалните документи е силно идеологизиран и това често маскира истинските причини за едно или друго решение. Въпреки това, в някои случаи регистърът на говорене „слиза“ и могат да се провидят определени настроения както вътре в самата институция, така и на публиката на Радиото.

Тези уговорки следва да обяснят спазването на известна необходима критическа дистанция в работата с архивните масиви. Претенцията на този текст не е за пълноценно историческо (и съответно хронологично) представяне на развитието на Радиото, макар да съдържа и такъв елемент, а е по-скоро на осветляването на определени практики в системата на радиото. Избрала съм различни тематични акценти, като съм се ръководела от идеята да обхвана широк спектър от аспекти от функционирането на Радиото – институционално развитие и управление, взаимоотношенията с

БКП, вътрешни дебати в Радиото, програмни елементи и др. През тях анализирам явления и процеси в социалистическото радио. Избирам този подход, защото той ми дава възможност да търся контекстуални връзки, надхвърлящи хронологичните рамки.

В тази глава разделям изложението в следните тематични акценти:

Първата част (озаглавена „Новото радио“) представя стъпките по съксяването с предходната история на Радио София (1929-1944) и своеобразното трето раждане на Българското радио, започнало след 9-ти септември 1944 г. Новите власти в страната и ръководството на радиото приемат за свой предшественик радиостанцията на Коминтерна, излъчвала под името „Христо Ботев“ по време на Втората световна война от Москва и кръщават по същия начин Първата програма на радиото. За няколко десетилетия радиото използва двойното име „Радио София - „Христо Ботев“. Разглеждам подробно променящите се през годините задачи пред радиото – в началото те са свързани преди всичко с разпространението на новата идеология в страната и утвърждаване на държавната власт, а по-късно все повече с професионализацията на радиото (утвърждаването му като институция) и удовлетворяването на различните слушателски потребности. Поставянето на тези задачи е свързано с взаимоотношенията на радиото с ръководната партия в страната – комунистическата. Посочвам примери за двупосочността на тези връзки, както и за ролята на партийния елит в радиото (който често е и част от професионалното ръководство) като един от инициаторите за модернизация на радиото. Доказвам сливането на партийния и професионален дискурс като характеристика на социалистическия период. Спирам се също на честите промени в институционалната принадлежност на радиото. През годините то е на подчинение на различни министерства и Министерски съвет; обединява се, разделя се и отново се обединява с телевизията. Разглеждам директорите, ръководили институцията през годините, както и кадровите политики по укрепване на медията. Предвид факта, че особено в първите години основна грижа на властта в страната е плътната радиофикация, привеждам систематизирани данни за броя на радиоприемници, радиофицирани селища

през годините (за съпоставка прилагам и данни за разрастващия се брой на телевизори в същия период).

Втората част на Първа глава (озаглавена „По програмната дейност“) навлиза по-дълбоко в професионалните дебати на ръководството на радиото. На първо място са разговорите около многопрограмността на радиото, разбираана едновременно като гарант за националната сигурност (доколкото ще накара слушателите да „избягат“ от чуждите радиостанции и да останат на българската програма) и като нужда от удовлетворяване на потребностите на разрастващата се аудитория, но също и като задължително условие за наваксването спрямо останалите европейски радиостанции. Спирам се на различните групи професионалисти и тяхната работа - говорители, диспечери, контролори, кореспонденти, преводач-говорители, редактори и журналисти, актьори. Отделно внимание обръщам на оформянето на информационния бюлетини (и превръщането му в „новини“); върху размислите за обективността в журналистиката. Подробно разглеждам въпроса за жанровете – тяхното определяне, конюнктурното фаворизиране на някои от тях, в контекста на политическите задачи пред радиото (например беседата) и усвояването на специфичен радиоезик. В този процес значителна роля изиграва Методическият кабинет в Радиото, чиято продукция също представям. Спирам се на два взаимно противоречащи си процеса в програмната политика – стремежът всички предавания да вървят „на запис“ (до 95 процента от предаванията) и постепенното преминаване на програмата „на живо“ (от началото на 70-те години). Разглеждам политиката на Главлит в Радиото, процесът на развенчаване на култа към личността и възможностите на критиката, които се дават на радиото след 1956 г. В тази връзка се спирам и на „Огнян Велков“ – псевдоним, под който се излъчват международни коментари и с който се поставя началото на персонификацията на радиосъдържанието, макар и привидна.

Отделна част в този раздел посвещавам на музиката като може би най-важният елемент от радиопрограмата. Парадоксално или не, тя се оказва сиротна в радиото – тя е навсякъде (в музикалното оформление на

програмата и отделните предавания, в музикалните предавания, в произведенията, които звучат между говора, в продукцията на музикалните състави към радиото) и трудно се управлява. Като особено важни намирам систематизираните от мен данни за съотношенията: „говор-музика“, „музикални жанрове“, „българска-чужда“ музика. Обръщам внимание на снабдяването с нова музика и прочистването на музикалния фонд от „нежелани“ произведения.

Отделна тема представляват поддържаните международни връзки на радиото, чрез преглед на сътрудничествата и членството му в ОИРТ (Международна организация за радио и телевизия, в която членуват основно социалистическите страни). Извеждам тезата за по-голямата пропускливост на Желязната завеса от Запад на Изток.

Значително внимание отделям на предаванията за чужбина и по-специално на тези на есперанто, на „предаванията на македонски език“ (създадени по политически причини и после изоставени), на предаванията на турски за вътрешността на страната и за Турция. Обръщам внимание и на борбата с чуждите радиостанции, тяхното слушане и заглушаване. Извеждам тезата, че те оказват важно влияние върху професионалистите в радиото.

В края на Първа глава се спирам на опознаването на радиопубликата – организираните срещи със слушатели из страната и отчитане на тяхното мнение, писмата на слушателите като най-ефективна връзка; на професионалното изучаване на аудиторията.

Втора глава представя резултатите от анализа на 13 професионални издания, посветени на радиото и радиожурналистиката - „Радиовъзел“, „Радиоглас“, „Информационен бюлетин на Българско радио“, „РТВ Спектър“, „Въпроси на съвременната журналистика“, „Кореспондент“, „Радиокореспондент“, „Радио-телевизионен преглед“, „Радио-телевизия аудитория“, „Информационен Бюлетин на Комитета за изкуство и култура“, „Радиобюлетин“, „Български журналист: журналистика и общество“ и „Радиопреглед“. По същината си тази глава показва радиото „отстрани“ – през специфичен сегмент от публичността. Става дума за своего рода

медиен разказ, в който една медия говори за друга медия. Интересът към този аспект на публичността идва от особената санкционираща роля, която имат статиите в печата по време на социализма, включително и през претенцията им да дават информация за общественото мнение. Целта е да се опишат и анализират тематичните области в представените издания. Проследени и описани са общодостъпни издания и такива, които остават затворени за тесен кръг читатели (определяни „за служебно ползване“). Чрез систематизирани данни доказвам съществуването на обърната пирамида по отношение на знанието за външния свят – онези, които са най-близо до властовия център имат най-добра представа за случващото се по света, а онези в периферията (изданията за радиовъзлите из страната) – най-бедна. Коментирам и ролята на специализираното издание за кореспондентите в процеса на самоосъзнаването на кореспондентите като отделна общност в радиоорганизацията.

Отделна част представлява контент-анализа на „Радиопреглед“ за периода 1946-1947 г., от който става ясно, че най-голямо внимание се обръща на културата, следвана от политика и едва на последно място идват професионалните радиотеми. Привеждам данни, които свидетелстват за засилващата се съветизация на темите и постепенното „изчезване“ на някои западни държави от обсега на внимание на изданието.

Трета глава представя анализа на 26 дълбочинни интервюта със служители в социалистическото радио (журналисти и водещи; говорители; музикални журналисти; инженерно-технически сътрудници). Този поглед „отвътре“ на работата в радиото допълва предходните глави. По-голямата част от респондентите свидетелстват за радиото от 70-те и 80-те години. Анализът е разделен в няколко тематични гнезда. На места търся преки съпоставки с документалните свидетелства от Първа глава, като намирам практическото им приложение в радиоработата. Такива са темите за влизането в професията; организацията на работата на отделните специалисти; въпросите за излъчваната музика по жанрове и квотите по националност; сливането на партийното и професионалното начало. Особено внимание обръщам върху модернизирането на радиото след 70-те

години, избора на модел, източника на модернизация и международното признание на процеса. Кратки данни давам за радио Варна и по-специално предаванията за летовниците, а също и за радио Благоевград и неговото значение за региона на Пиринския край.

Отделна част представлява анализът върху важната тема за цензурата. Тя е разгледана в детайли, като се съпоставят оценките на респондентите за това съществувала ли е цензурата и под каква форма, кой я е прилагал и какви са механизмите за избягването ѝ.

Главата завършва с анализа на отговорите върху съпоставките между социалистическото радио и днешната журналистика. В размишленията за това как е било „преди“ и как е „днес“ се откриват много от оценките за социализма, както и обяснения за постсоциалистическата ситуация.

В заключението обобщавам основните постигнати резултати в труда. Изтъквам неравномерното институционално развитие на медията. Установявам двойствената роля на партийната по отношение на радиото – веднъж като затваряща го в идеологическа рамка, но втори път като гарант за професионализирането му. Въз основа на цялостния преглед на развитие заключавам, че Радиото в началото на изследвания период е една от първите социалистически институции (преди социализма), а в края е една от първите демократични институции (преди демокрацията). Модерното звучене на „Хоризонт“ в края на 80-те се приема за симптоматично за отварянето към демократичните процеси.

И отново се връщам към основната теза на труда – че българското радио споделя общо аудиовизуално европейско развитие.

Приносни моменти според автора:

- В текста се прилага цялостен подход за разбирането на социалистическото развитие на Българското радио – институционално функциониране, публичен образ и работата в Радиото. Използвана е комбинирана научна методика.

- Представени са разнообразни архивни институционални документи, селектирани и тематично анализирани. От тях се извеждат нови факти и данни за развитието на Радиото.

- Подложени са на анализ специализирани печатни издания за радиожурналистика и се извеждат процеси и тенденции, които досега не са били изследвани.

- Чрез анализа на дълбочинните интервюта, като документални свидетелства, е изведена нова информация за осмислянето на работата в радиото.

- Предложен е оригинален ключ за разбиране на влиянието на чуждите радиостанции върху българските радиоспециалисти, като един от източниците за модернизация на радиозвученето.

- Предложена е нова интерпретация за използването на радиожанровете. Тяхното функциониране се разглежда както от професионална, така и от политическа перспектива.

- Извеждат се интерпретации и тези за социалистическото радио чрез разполагането му в няколко контекста – неговата принадлежност към европейската аудиовизуална култура; принадлежността му към социалистическите радиостанции; функционирането му като пропаганден институт; утвърждаването му като професионална медия и пр.

ПУБЛИКАЦИИ НА ВЯРА АНГЕЛОВА

ПО ТЕМАТИКИ ОТ ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

- 1) За цензурата в социалистическото Българско радио (върху интервюта с радиоработници от времето на социализма).** В: Юбилеен сборник 20 години Катедра „Европеистика“, съставител: Нели Огнянова, издателство: УИ „Св. Климент Охридски“, ISBN: 9789540747149, **2019**
- 2) Българското радио през социализма. Професионалните медийни издания (1944-1989),** Медиалог, брой:4, 2018, ISSN (online):2535-0846, **2018**
- 3) Forming the “Socialist nation” through television (1960-1980) in Bulgaria. TV programs for children,** Реторика и Комуникации, брой:34, 2018, ISSN (online):1314-4464, **2018**
- 4) БНР и професионално (само)осъзнаване на обществената медия.** В: БНР и БНТ между държавата и обществото (1989-2015), редактор/и:Вяра Ангелова, Жана Попова, издателство: УИ "Св. Климент Охридски", 2017, стр.14-71, ISBN:978-954-07-4235-9, **2017**
- 5) Студийната радиопублика,** Студийната публика в телевизията, редактор/и:Жана Попова, издателство: Медиа груп- Враца, 2014, стр.63-70, ISBN:978-954-2955-18-4, **2014**
- 6) Ruecksichtlose Zensur und Kasernenzustaende (Die Krisen im Bulgarische Nationalen Radio nach 1989).** В: Rundfunk und Geschichte, том:39, брой:3-4, 2013, стр.35-48, Ref, **2013**

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	6
ГЛАВА ПЪРВА	
РАДИОТО, ВИДЯНО В ИНСТИТУЦИОНАЛНИЯ МУ АРХИВ.....	18
1. Новото радио	20
1.1. Разправа с миналото	20
1.2. Около името на радиото и програмите му	22
1.3. Задачи пред Радиото през годините.....	23
1.4. Взаимоотношенията с Партията.....	28
1.5. Институционална принадлежност.....	38
1.6. Директорско управление.....	44
1.7. Кадрови въпроси	48
1.8. Брой радиоприемници и радиофикация	52
2. По програмната дейност.....	54
2.1. Многопрограмност	55
2.2. От какво зависят програмните решения	60
2.3. Професионални роли	63
2.4. Професионални теми и решения	69
2.4.1. За оформянето на информационните бюлетини.....	70
2.4.2. За обективността	72
2.4.3. За жанровете	73
2.4.4. Методически кабинет	78
2.4.5. Как да звучи програмата	80
2.4.6. „На запис“ и „на живо“.....	82
2.4.7. ГЛАВЛИТ в радиото и парафирането на материалите.....	83
2.4.8. Борбата с култа към личността и възможностите на критиката	86
2.4.9. Политически и персонални грешки	89
2.4.10. Случаят „Огнян Велков“	92
2.4.11. Религията и атеистичната пропаганда	93
2.5. Музиката	94
2.5.1. Кой да отговаря за музиката	95
2.5.2. Музикалното оформление.....	96
2.5.3. Съотношение говор-музика	98
2.5.4. Съотношение на музикалните жанрове	99
2.5.4.1. Забавната музика.....	100
2.5.4.2. Джазовата музика.....	104
2.5.4.3. Народната музика	106

2.5.5. Съотношение българска-чужда музика	107
2.5.6. Прочистване на музикалния фонд и съхранение	114
3. Международни връзки.....	116
4. Предавания за чужбина	123
4.1. Предавания на есперанто	133
4.2. Щрих за предаванията за Югославия	135
4.3.Предавания за Турция и турското население (1947-1976).....	136
4.4. За „предаванията на македонски език“	151
4.5. Чуждите радиостанции – заглушавани и копирани	159
5. Оpozнаване на публиката	167
5.1. Срещи с публиката.....	167
5.2. Писма на слушатели	171
5.3. Допитвания и анкетиране.....	172
5.4. Професионални проучвания	173
6. За някои популярни предавания	175
7. За едно непопулярно предаване	177
8. Някои събития в дати	178

ГЛАВА ВТОРА

ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ МЕДИЙНИ ИЗДАНИЯ	182
Паспорт на изследването.....	182
Картографиране на изданията	184
Списание „Радиопреглед“	187
Информационен бюлетин на Българско радио. Издание за служебно ползване....	201
РТВ спектър. КТР. Учебно-експериментален център.....	202
Списание „Кореспондент“	202
Бюлетин Радиовъзел.....	205
Списание „Радио-телевизия-аудитория“	207
Какво знаят професионалните издания за западните радиостанции и света	208
Светът е цял.....	210
Откъде идва информацията	211
Центърът	213
Близо до центъра, но извън него	215
Далече от центъра	215

ГЛАВА ТРЕТА

ВЪТРЕШНИТЕ ГЛАСОВЕ.....	217
Описание на изследването	218

1. По въпроса за влизането в професията	222
2. Как се въвеждат нови предавания?	226
3. Организация на работата.....	229
3.1. Фонотека	229
3.2. Говорители.....	230
3.3. Журналисти	231
3.4. Заобикаляне на правилата	236
4. За квотите българска-чужда музиката	238
5. За жанровете музика	241
6. За снабдяването с музика	242
7. Слушателите	244
8. За модернизацията на радиото.....	246
8.1. Говорители срещу журналисти	246
8.2. Кой е моделът и кой внася модернизацията?	248
8.3. Конкуренция между програмите	249
8.4. Международното признание.....	251
9. Звезди в ефира	252
10. Чуждите радиостанции.....	253
11. Прослушвателната служба	254
12. Външен контрол.....	255
13. За предавания за летовниците на Радио Варна	256
14. За Радио Благоевград.....	257
15. Щрих около „Възродителния процес“	258
16. За обединяването на партийно и професионално	259
17. По въпроса за цензурата.....	260
17.1. Цензурата като факт	261
17.2. Нямахше цензура	262
17.3. Цензурата като автоцензура.....	263
17.4. Цензурата като... ..	264
17.5. Персонализиране на цензурата	266
17.6. „Йерархия на местата“ на цензурата.....	267
17.7. Заобикалянето на цензурата.....	267
18. Преди и след	269
19. За някои популярни предавания	270
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	274
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	280